

Polgári jogunk fejlődési irányai, elsősorban a kodifikáció tükrében*

A jelen tanulmányban kísérletet teszek arra, hogy – a megadott területi határokon belül – áttekintést adjak polgári jogunk fejlődésének az elmúlt harmincöt évről.

Kiindulási pontnak a Polgári Törvénykönyv hatálybalépésének az időpontját tekintem, mivel az lezárta egy korábbi szakaszt és azt hiszem, joggal mondhatjuk, hogy a polgári jog fejlődésében egy új fejezetet nyitott.

Mint a cím is jelzi, a polgári jog fejlődésének illetve változásainak főbb csomópontjait döntően a kodifikáció szemszögéből vizsgálom, elsősorban azért, mert a törvényszövegben jelennek meg legmarkánsabban az elmélet és a gyakorlat által kialakított elvek. A mindenkor kodifikáció lényegében egy szintézisét adja az elmélet és a gyakorlat eredményeinek.

Vizsgálódásaink során természetesen nincsen lehetőségünk arra, hogy a polgári jog egyes intézményeinek a változásait részletesen bemutassuk, ezért elsősorban a fejlődési irányt reprezentáló főbb intézkedéseket tekintjük át és megkíséreljük mindezt abból a szempontból értékelni, hogy az egyes változások mennyiben bizonyultak helyesnek.

Kiindulási pontunk az 1959-ben elfogadott Ptk.

A polgári jogi jogszabályok általában hosszú életűek és képesek különböző társadalmi-gazdasági viszonyokat szabályozni. Gondolom, elegendő itt utalni a BGB-re, amely most már közel egy évszázada állja a sarat, holott közben Németország gazdasági viszonyai többször és ellentétes irányú változáson mentek keresztül. Öröndötes, hogy hasonló magyar példákkal is szolgálhatunk. Elegendő utalni az 1875-ben megalkotott kereskedelmi törvényre.

A Ptk. képes volt az elmúlt 35 év változásait befogadni. Több esetben ugyan számottevő módosítások történtek, de még mindig jelentős a száma azoknak a rendelkezéseknek, amelyek szó szerint megegyeznek a Ptk. eredeti szövegével.

Ez a körülmény elsősorban annak tudható be, hogy a Ptk. – ez ma már nyugodtan megállapítható – a magyar jogalkotás egyik legjobban sikerült darabja. Hangot szeretnék adni annak a véleményemnek, hogy ebben a körülményben meghatározónak vélem azt a széleskörű társadalmi vitát, ami a törvény elkészítését és elfogadását megelőzte. A magam részéről csak sajnálni tudom, hogy meghatározó jelentőségű jogszabályainknál ennek a lehetősége jelenleg hiányzik.

* A jelen tanulmány a szerzőnek 1995 februárjában tartott habilitációs előadásának a szövege alapján készült.

Maga Ptk. elkészítése és elfogadása mérföldkő volt polgári jogunk fejlődésében. Mint Eörsi professzor a polgári Törvénykönyv hatálybalépésével kapcsolatos tanulmányában kiemelte a Ptk. jelentősége többek között abban állt, hogy

a) először alkottak Polgári Törvénykönyvet. Ezáltal a korábbi bonyolult és sok tekintetben ellentmondó polgári jogi szabályok helyett világos, rendszerezett új jogot tartalmazott,

b) új jogalkalmazási módszert vezetett be, mert a korábbi jogalkalmazási módszerek a Ptk. hatálybalépésével nem voltak alkalmazhatók.¹

A polgári jog tudománya számára nagy jelentőségű volt a Ptk. abból a szempontból, hogy deklarálta a polgári jog egységét.

Véleményem szerint nyugodtan mondhatjuk, hogy a törvényszerkesztők ügyes kompromisszummal megtalálták azt a középutat, amely mellett még a polgári jog néha csak formális egységének legalább a látszata fenntartható volt. A Tervszerződések önálló fejezetként történő beépítése az egységes polgári jog irányába tett gesztusként is értékelhető.

Elfogadjuk Vékás professzor azon nézetét, mely szerint a törvényalkotó hiába helyezte az egyes szerződések közé az úgynevezett tervszerződéseket, az ti. a tervszerződések nem illeszkedtek be szervesen az egyes szerződések rendszerébe és csak az egység látszatának a demonstrálására volt alkalmas.² Maga a tervszerződés megnevezés gyűjtőfogalomként szerepelt. A jogalkotó, legalább is a Ptk. miniszteri indokolása szerint elsősorban a szállítási és az építési szerződésekre volt figyelemmel és a Tervszerződés elnevezés mögött meghúzódó joganyag lényegében ezen szerződések mintegy általános szabályaként szerepelt. A tényleges jogi rendezés a külön szabályokban nyert megfogalmazást, amely a szállítási szerződések tekintetében ezidőben az 50/1955. MT. sz.rendelet, az építési szerződések körében pedig a 10/1954. OTH-utasítás volt hatályban.

Ez utóbbival kapcsolatban megemlítendő, hogy később rövid időre a beruházások tekintetében hatályban volt a 45/1961 sz. Korm. rendelet és ennek végrehajtására megjelent 1/1961. OT-PM-ÉM együttes rendelet, ami Beruházási Kódex néven volt ismert. Ezt mint gazdasági jogi kódexet is emlegették, mert egyetlen olyan jogszabály volt, amely a beruházásokkal kapcsolatos majdnem valamennyi kérdést (építés, tervezés, szerelés, pénzügyi fedezet stb.) rendezett.

A Ptk. maga időszakában elméletileg megalapozott, a korábbi gyakorlat eredményét jól hasznosító kódex volt és a körülöttünk levő országokhoz képest számos olyan rendelkezést tartalmazott, amelyeknek szabályozása ha nem is mindenben egyedülálló, de mindenképpen "forradalminak" volt mondható. Ezen megállapításunk fenntartása mellett azonban arra is utalni kell, hogy a modern megoldások mellé igen erős fékrendszert építettek be, amely az egyébként modern és előremutató szabályok alkalmazását lényegesen leszűkítette. Egnémely esetben ezeknek a szabályoknak az alkalmazhatóságát a bírói gyakorlat tovább szűkítette. A jogalkotó jószándékát aligha lehet kétségbe vonni, a túlzott óvatosság indokoltságát azonban meg kell kérdőjelezni.

Sajnálatosnak nevezhető jelenség, hogy ez a tendencia nem csak az 1959-es szövegre hanem a későbbi módosításokra is jellemzőnek mondható.

E helyütt példaként a következő esetekre utalunk.

¹ Eörsi Gyula: A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének életbelépéséhez. Jogtudományi Közlöny. 1960. 312-319. p.

² Vékás János: A Polgári Törvénykönyv első negyedszázada. Magyar Jog. 1985. 271-281. p.

a) A Ptk. eredeti szövege bevezette és szabályozta az állam felelősségét. Ebben az időszakban kimondani, hogy ha az állam igazgatási tevékenysége során kárt okoz, akkor ezért felelősséggel tartozik, mindenképpen előremutató, haladó jellegű szabály volt.

Ez a haladó szabály azonban a következő fékkel volt ellátva:

– az állam felelősségét csak akkor lehetett megállapítani, ha az eljáró alkalmazott bűnösségét illetve vétkességét jogerős büntetőbírói ítélet illetve jogerős fegyelmi határozat megállapította. Elsősorban az utóbbi feltétel volt vitatható, mert maga a kárt viselő volt jogosult dönteni abban, hogy megnyitja-e a kártérítési igény előtt a lehetőséget vagy nem. Az elévülési igény diszkriminatív rendelkezésére itt most nem térünk ki.

– A Ptk. 1977 évi módosítása bevezette – kétségtelenül haladó jellegű azon szabályát, mely szerint ha jogi személy az általános szerződési feltételeiben egyoldalú és indokolatlan előnyt köt ki, akkor az általános szerződési feltétel megtámadható.

Nem lehet vitatni a rendelkezésnek a fogyasztókat védő célját. A szabály alkalmazhatóságát viszont nagymértékben megkérdőjelezte az a rendelkezés, amely szerint a megtámadásra csak külön jogszabályban³ meghatározott szervek jogosultak. Ezen szervek közül jó egyenéhány ma már nem is létezik. A megtámadásra jogosultak szűk köre miatt ilyen perekre elvértve került sor és a helyes rendelkezés a végrehajtási fék miatt nem tudott és gyakorlatilag ma sem tud kellőképpen hatályosulni.

– harmadik példaként csak utalok a nem vagyoni kártérítés területén a Legfelsőbb Bíróság 16. sz. Irányelvére, amely az egyébként is eléggé körülbástyázott tényállást még tovább szűkítette.

A másik általánosnak mondható jellemző vonás volt, hogy a Ptk. köré számos, vagy inkább számtalan a törvényi szintnél lényegesen alacsonyabb szintű jogszabály kapcsolódott, amely több esetben a Ptk.-val ellentétes rendelkezéseket tartalmazott. Úgy gondolom, hogy csak feltételezéseket lehetne mondani arról, hogy ezek az eltérések mennyire voltak előre "megtervezettek" és mennyire írható az áttekinthetetlenség, pontatlanság számlájára.

Kétségtelen, hogy az állampolgárok egymás közötti vagyoni kapcsolatait és a szocialista szervezeteknek a népgazdasági terven alapuló kapcsolatait átfogó úgynevezett tervszerződések eltérő rendelkezései jórészt ezekben a külön szabályokban öltöttek testet. Ha nem is tekintjük meghatározónak, de úgy véljük szerepet játszott ebben a jelenségben az is, hogy ebben az időszakban az volt a "divat", hogy csak a legfontosabb kérdéseket szabályozták törvényi szinten, hiszen az Országgyűlés évente összesen maximum 10–12 napot ülésezett. A többi jogi normát alacsonyabb szintű jogszabályba foglalták. Ennek a gyakorlatnak egyik "elméleti" indoka az volt, hogy az alacsonyabb szintű rendeleti szabályozás rugalmasabb megoldás, tehát ezáltal jobban lehetett a változó igényekhez alkalmazkodni. Ezt a szemléletet tükrözi az a körülmény is, hogy az úgynevezett új gazdasági mechanizmus előestéjén a Ptk. első nagyobb jelentőségű és több rendelkezést érintő módosítása is törvényerejű rendeleti formában jelent meg, amely mint közismert, formailag törvényi erővel rendelkezett. A lényeg azonban mégis csak az, hogy a törvényerejű rendeletet egy 17 tagú testület hozta és az Országgyűlés utólagos jóváhagyása tiszta formalitás volt.

³ Az 1978. évi 2. sz. tvr. (Ptké II) 5.§.(1) bekezdése sorolta fel azokat a szerveket, amelyek az általános szerződési feltételek megtámadására jogosultak.

A Ptk. egyik újításának számított, legalább is a korabeli tankönyvekhez viszonyítva, hogy a törvény rendszerében eltért a polgári jog tudománya által kidolgozott rendszertől. Ez az eltérés döntően az Általános rész elhagyásával és ennek kapcsán az első főrész a Bevezető Rendeletek megfogalmazásával függött össze.

A Ptk. a Bevezető Rendeletekben, ahogy a törvény miniszteri indokolása utal rá, elsősorban alapelvszerű tételek kerültek megfogalmazásra. Ezzel a módszerrel a törvényalkotó tulajdonképpen a régebbi törvénytervezetek nyomdokain haladt és megfogalmazta azokat a tételeket, amelyeket irányadónak tekintett az egész törvény vagy annak egy meghatározott része tekintetében.

Így utólag áttekintve a Ptk. eredeti szövegének idevonatkozó részét, azt lehet megállapítani, hogy az eltért már ebben az időben is általánosan elfogadottnak mondható alapelv-felsorolástól, mert valóban csak azokat az elveket sorolta itt fel, amelyek az egész Ptk. tekintetében érvényesülhettek illetve érvényesültek. Az is igaz, hogy itt olyan jogtétel is megfogalmazásra került, aminek alapelvvé minősítése vitatható. Gondolok itt az utaló magatartásért való felelősség szabályára, vagy ugyanitt elhelyezett azon jogtételekre, amely szerint a polgári jogi igények érvényesítése bírói útra tartozik.

Ilyen értelemben tehát a Bevezető rendelkezések elsősorban a törvény alapelveinek, de egyéb általános érvényű szabályainak is a gyűjtőhelye volt. A későbbiek során látni fogjuk, hogy a Ptk. egyes módosításainál ez a rész is jelentősen változott.

A kötelmi jogi rész egyik legnagyobb vívmányának és teljesítményének az tekinthető, hogy az áru és pénzviszonyok elismerésének a hiánya mellett is lényegében és alapvetően egy főrészben tudta szabályozni az úgynevezett szocialista szervezetek közötti – akkor maximálisan áru-jellegű kapcsolatoknak tekintett – viszonyokat az állampolgárok egymás közötti többé kevésbé valóban áruviszony jellegű kapcsolataival.

Erre a már említett módon úgy került sor, hogy a szocialista szervezetek közötti kapcsolatokra lényegében háromszintű szabályozás volt.

Az első szint gyakorlatilag kormány- illetve minisztertanácsi rendelet volt. Nem egyszer előfordult azonban amikor még ennél is alacsonyabb szintű jogforrás tartalmazott rendelkezést. Ezek az alacsonyabb szintű jogszabályok az adott kérdéskört gyakorlatilag teljes körűen szabályozták.

Ezen szint mellett természetesen a Ptk. rendelkezései is elvben irányadóak voltak, de gyakorlatilag ott további két szint volt. A Ptk. a szocialista szervezetek egymás közötti kapcsolatainál számos kivételt konstruált. Ha és amennyiben ilyen kivétel nem fordult elő, akkor kerülhetett sor a Ptk. klasszikus polgári jogi szabályainak az alkalmazására.

Mindezek ellenére úgy vélem hiba lenne lebecsülni a Ptk. ezen megoldásának a jelentőségét. Ha érdemben nem is tudta és azt hiszem mindjárt hozzá is tehetjük, hogy nem is tudhatta a két területet teljes egészében egybefogni, de legalább megőrizte a polgári jog egységét és valamelyest mégis csak irányt szabott az alacsonyabb szintű jogalkotásoknak.

A Ptk.-val kapcsolatban még egy olyan dologról szeretnék szólni, ami nagymértékben visszahatott polgári jogunk fejlődésére.

A Ptk. bevallottan és céltudatosan felvállalva az alapul fekvő társadalmi-gazdasági viszonyoknak egy keretjellegű szabályozást adott. Ezáltal sok kérdésben a bírói gyakorlatra bízta az egyes keretjellegű szabályok kitöltését. Ennek következtében

a bírói gyakorlat nagy mértékben hozzájárult polgári jogunk fejlődéséhez, alakulásához. Anélkül, hogy e helyütt most a részletekbe bocsátkoznánk elegendő talán utalni többek között a szerződés megtámadásánál a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő nagy aránytalanság címén történő megtámadásra, ahol a bírói gyakorlatnak kellett kialakítani azt a mércét, amely felett már a szerződéstől megvonható a célzott jogi hatás elérése. Ugyancsak a bírói gyakorlatnak kellett kialakítani a polgári jogi felelősség középpontjába állított felróhatósági illetve ennek megállapíthatóságát megalapozó adott helyzetben általában elvárható mérce kidolgozását.

A bírói gyakorlat a jogszabályi felhatalmazáson illetve jogszabályban megfogalmazott elváráson alapuló jogfejlesztés mellett igen jelentős szerepet töltött be olyan esetekben, amikor a gyakorlat bizonyította azt, hogy a jogalkotói elképzelés nem a kívánt eredményt hozta. E tekintetben csak a hibás teljesítéssel kapcsolatos Elvi Döntésekre utalok, ahol a Legfelsőbb Bíróság igen szellemes értelmezési szabállyal, a Ptk. kellékszavatossági rendszerét vagy legalább is annak jellegét változtatta meg.

E területen még egy körülményre szeretnék utalni. A korábbiakban már volt szó arról, hogy a polgári jog egybentartásának az volt az ára, hogy az egység deklarálása mellett alacsonyabb szintű jogszabályokban történt meg a szocialista szervezetek közötti kapcsolatok jogi szabályozása. Ezek a külön szabályok azonban a polgári jog fejlődését is előmozdították. Több olyan szabállyal lehetett itt találkozni, amelyek később beemelésre kerültek a törvénykönyvbe. Két ilyen szabályt emelnék ki. Az egyik: a kellékszavatossági határidők tekintetében a Ptk. jogvesztő határidő konstrukciójával szemben itt elévülési jellegű szabályozás volt és később a törvény 1977 évi módosításánál ha némi korrekcióval is, de ez a megoldási mód lett általánosan elfogadott.

A másik, amire utalni szeretnék, a 10/1966. sz. kormányrendelet, amely első ízben mondotta ki a szállítási szerződések területén a szabad ellátás lehetőségét. Ezáltal a szükséglet-kielégítést helyezve előtérbe és nem kétséges módon áttörve a Polgári Törvénykönyvben is következetesen alkalmazott reális teljesítés elvét

A magyar közgazdasági irodalom és tudomány és a magyar politikai felfogás a környező országokhoz képest mindig elől járt és igyekezett a gazdasági társadalmi viszonyok reális elemzésére. Ez a folyamat vezetett el a Polgári Törvénykönyv első nagyobb módosításához, ami az úgynevezett új gazdasági mechanizmus 1968 január elsején történt bevezetéséhez kapcsolódott. Teljesen nyilvánvaló, hogy egy ilyen intézkedés-sorozat egy meghatározott naphoz köthető, de a valóságban ez mindig mint folyamat jelentkezik. Jogalkotási szinten is már jóval korábban megjelentek azok a szabályok, amelyek mintegy előrevetítették ezeket a változásokat. Már utaltam az előbb a 10/1966. kormányrendeletre, amely áttörte a reális teljesítés elvének addig szinte dogmaként kezelt tételét. Ez a jogszabály volt az első, amely a megrendelői pozíciót kívánta preferálni. Kiindulási tétele az volt, hogy a szükségletek hordozója a megrendelő, a szerződéseknek a mozgató rugója pedig a szükséglet-kielégítési igény, akkor a megrendelőt kell kedvezőbb helyzetbe hozni.

A jogi szabályozás arra irányult, hogy a szerződés ne csak lebonyolítója legyen az árukapcsolatoknak, hanem egyben szervezze is a termelést.

Ennek a folyamatnak a betetőzését jelentette a Polgári törvénykönyvet módosító 1967 évi 39. sz. tvr. és a vállalatok vállalkozási szerződéseiről rendelkező 44/1967(XI.5.) Korm. sz. rendelet.

Ez volt a Polgári Törvénykönyv első nagyobb változtatása. Korábban lényegében csak részkérdésekben történt módosítás. Ilyen kisebb jelentőségű módosítás volt pl. a tartási és öröklési szerződések tekintetében illetve a kisajátítással kapcsolatos módosítás. Az utóbbi azonban alig csapódott le a Ptk-ban, mert a kisajátítást külön jogszabály rendezte és lényegében azt változtatták meg.

Az 1967. 39. sz. tvr. átütő változást nem hozott. Már említettük, hogy a szállítási szerződések tekintetében a változtatások már korábban 1966-ban megtörténtek. Ezzel a módosítással elsősorban az állami vállalatokra illetve szövetkezetekre vonatkozó szabályokat változtatták meg, elsősorban a képviselettel összefüggésben. A másik nagy terület volt a tulajdonjog, ahol a személyi tulajdonra vonatkozó szabályok kerültek módosításra.

A személyi tulajdon körének az általános korlátozására ez a tvr. adott alacsonyabb szintű jogszabálynak felhatalmazást. A Ptk. korábbi szövege ugyanis, csak lakóház tekintetében bízta külön jogszabályra a mérték meghatározását, az 1967. 39. sz. tvr. 7. §-a pedig általános érvénnyel mondta ki, hogy külön jogszabályok állapítják meg, hogy milyen nagyságú és hány ingatlan tartható személyi tulajdonban.

A tárgyaló tvr-nek kötelmi jogot érintő rendelkezése alig volt. E területen talán legjelentősebb változtatás az volt, hogy ez a jogszabály vezette be a mezőgazdasági termékértékesítési szerződés jelenleg is használt terminológiáját. Korábban a Ptk. XXXVI. fejezete három különböző szerződést foglalt egybe Termelési és terményértékesítési szerződés címen. Az említett tvr. az egész fejezetet kicserélte és Mezőgazdasági termékértékesítési szerződés egységes fogalmát és ennek szabályait vezette be.

Lényeges volt viszont a már említett 44/1967. Korm. sz. rendelet a vállalatok vállalkozási szerződéseiről. A szocialista szervezetek egymás közötti szerződéses kapcsolatok egyik igen lényeges területének a jogi szabályozását adta meg. Már utaltam rá, hogy a szállítási szerződések tekintetében az úgynevezett 10-es rendelet változatlanul hatályban maradt és a 44/1967. Korm. sz. rendelet pedig a vállalkozási típusú szerződések főbb szabályait rakta le. Ezzel a vállalkozási szerződés szabályait megkettőzték, mert annak ellenére, hogy a két terület között sok rokon jellegű szabály volt mégis eltérő rendelkezések vonatkoztak az állampolgárok közötti és a szocialista szervezetek közötti vállalkozási szerződésekre.

A másik lényeges változást pedig az jelentette, hogy amíg korábban az egyes vállalkozás-típusú szerződések önálló szerződéstípusként voltak szabályozva, addig most az egységes vállalkozási szerződések szabályai mellett az illetékes miniszter jogosult volt alapfeltételeket kiadni, amiktől a feleknek jogukban állt eltérni. E terület viszonylagos önállóságát húzta alá az a rendelkezés, hogy a Korm. rendeletben nem szabályozott kérdésekben a Ptk-nak a tervszerződésekre vonatkozó fejezetében foglaltakat, illetve megfelelő szabály híján a Ptk. szerződések általános rendelkezéseit és nem a vállalkozási szerződés általános szabályait kellett alkalmazni. A csekély értékű vállalkozási szerződésekre lehetett a Ptk. vállalkozási szerződés szabályait alkalmazni.

A fejlődés illetve a törvénymódosítás következő stádiuma az 1977. évi IV. tv., ami módszerében eléggé vitatható módon nem tartalmazta a módosítás konkrét szövegét, hanem mindjárt egységes szerkezetbe foglalt szöveget fogadott el az Országgyűlés.

Az 1968-ban bevezetett és már említett új gazdasági mechanizmus, ha néha-néha meg is torpant a fejlődésben és voltak visszahúzó intézkedések, tendenciájában azonban mégis haladt előre és amikor a gazdaságirányítási változások bizonyos szintet értek nem lehetett a Polgári törvénykönyv módosítását halogatni.

Noha a módosítás a törvény számos rendelkezését érintette mégis eléggé egyértelmű volt az az álláspont, hogy elegendő a törvény módosítása és nem szükségeltetik új törvénykönyv megalkotása.

A változtatások és módosítások lényege a következőkben foglalható össze.

1. Egyes intézmények megújítása, amelyek a gazdaságirányítási rend korszerűsödésével szoros kapcsolatban állottak. Ebből a szempontból elsősorban a szerződési rendszer megújítása volt a fő feladat, több esetben teljesen új szabályok kialakításával.

Feltétlenül kiemelendő, hogy ez a módosítás számolta fel az egyes szerződések körében a tervszerződéseket és ezzel egyidejűleg, ha nem is minden részletszabályt illetően, de ezeket a szerződéseket bekötötte a polgári törvénykönyvbe.

A következő új szerződések kerültek be a Ptk-ba:

- szállítási szerződés,
- közszolgáltatási szerződés,
- építési szerződés,
- szerelési szerződés,
- tervezési szerződés,
- kutatási szerződés,
- utazási szerződés.

Jelentősen kibővítésre kerül a vállalkozási szerződésekre vonatkozó joganyag. Lényegében a fentebb elemezett 44/1967. Korm. rendelet amely a vállalatok vállalkozási szerződéseiről rendelkezett beépítésre került a Ptk-ba. Az új konstrukció lényege a következőkben foglalható össze.

A korábban alacsonyabb jogszabályokban szabályozott szerződések főbb rendelkezései törvényi szabályozást kaptak. A részletszabályokat továbbra is külön jogszabályban rendezték (7/1978. MT. sz. rendelet).

Véleményem szerint ez az intézkedés több szempontszempontból is jelentős és meghatározó volt a polgári jog fejlődésre.

a) Az akkori kifejezéssel élve a Népgazdaság szempontjából meghatározó jelentőségű szerződések kaptak törvényi szabályozást a korábbi Kormányrendeleti vagy még alacsonyabb szintű jogszabályokkal szemben.

b) A szabályozás jellegében megmaradt ugyan a két szint, de ugyanakkor a szabályozás áttekinthetőbb lett, valamelyest csökkentek a kivételek, összességében a szocialista szervezetek amelyeket innen kezdve új elnevezéssel illet a törvény (gazdálkodó szervezetek) egymás közötti árukapcsolatai döntően a hagyományos polgári jogi szabályok alapján bonyolódnak le, tehát a két nagy terület joganyaga nem vitásan közeledik egymáshoz. Pontosabban fogalmazva a gazdálkodó szervezetek egymás közötti alapvetően terven alapuló árukapcsolatainak jogi szabályozása közelít a polgári jogi szabályokhoz.

c) Új szerződésformák jelennek meg a törvényben, olyanok, amelyek a gyakorlatban már korábban is tulajdonképpen már funkcionáltak, megfelelő jogi rendelkezés azonban nem volt.

Nem tekintem ilyennek a szállítási, építési stb. szerződéseket, mivel ezek annak ellenére, hogy korábban a Ptk-ban nem szerepeltek a gyakorlatban létező és szabályozott szerződéstípusok voltak. Ide sorolom viszont a közszolgáltatási szerződést és az utazási szerződést. Az előbbi, ti. a közszolgáltatási szerződés Ptk-beli szabályozását azért is jelentősnek tartom, mert egyértelművé tette, hogy ezen vállalatok kötelesek polgári jogi szerződés alapján szolgáltatást nyújtani. A közszolgáltató vállalatok ugyanis két minőségükben szerepeltek. Egyrészt hatósági jogosítványokkal rendelkeztek, másrészt pedig szolgáltatást nyújtottak. A két funkció sok esetben összekeveredett egymással, vagy legalább is a vállalatok igyekeztek azt összekeverni.

Az új szerződésfajták megjelenését jelentősnek tartom azért is, mert precedenst teremtett arra, hogy a társadalmi igények jelentkezésével tovább kell finomítani illetve bővíteni az egyes szerződés-típusokat. Jelenleg is van már több olyan szerződés, amelynek a Ptk-ba történő kodifikálására megérettnek látszik a helyzet. Itt és most csak a lízingre utalok, de több új szerződés is elismerésre vár.

d) Már utaltam rá, hogy a Ptk. 1977-es módosítása a szocialista szervezetek kifejezést a gazdálkodó szervezetek kifejezésre változtatta át.

Az egyes alanyok elnevezésbeli változásai általában nem bírnak meghatározó jelentőséggel. Mégis úgy gondolom, hogy ez az elnevezés-váltás a szemléletmód megváltoztatásának a kifejezése is volt. Valahol legalább is a lehetőséget látom ebben, hogy a nem állami és nem szövetkezeti, tehát nem szocialista gazdálkodó egységekre is eltérő szabályok legyenek ha és amennyiben ez indokoltnak látszik. Az mindenesetre tény, hogy ez az elnevezés alkalmas lett a teljesen más tulajdoni és gazdaságirányítási struktúrára épülő gazdálkodó tevékenységet folytató jogalanyok megjelölésére is.

Az 1977-es novella újra kodifikálta azokat a szabályokat amelyek a gyakorlatban nem váltak be. Itt elsősorban a hibás teljesítés teljesen új alapokra helyezett újraszabályozására gondolok.

Kiemelendőnek tartom azokat a rendelkezéseket, amelyekkel a Ptk. egy-egy intézményének a lényegét nem érintő, de a gyakorlati igényeket kielégítő módosítása történt meg. Ilyen volt pl. a ráépítéssel illetve toldalék építéssel vagy átépítéssel közös tulajdon keletkeztetése, vagy a haszonélvezővel szemben a tulajdonos az az elsőbbségi jogának a kimondása ha a haszonélvező a dolog használatát viszteher ellenében át kívánja más személynek engedni, vagy a túlélő házastárs haszonélvezeti jogának a megváltási lehetősége a leszármazók vagy akár éppen a haszonélvező által.

Kiemelendő, hogy visszakerült a Ptk-ba egy-két olyan intézmény is, amely korábbi magánjogunkban ismert volt, azonban a Ptk eredeti 1959-es változatában nem kerültek bele, mert különböző megfontolásból kimaradtak. Két ilyen régi-új intézményt említenék meg. Az egyik az előszerződés, a másik pedig a nemvagyoni kártérítés. Itt most nincs mód arra, hogy ezen intézményeknek a törvénykönyvből való kihagyás indokoltságát elemezzük, annyi megjegyzést azonban feltétlenül kell tenni, hogy a kodifikációnak nem szabad napi politikai érdekek kiszolgálóivá válni. A nem vagyoni kártérítést a Legfelsőbb Bíróság erősen politikai ízű indokolással megfogalmazott III. Elvi Döntése iktatta ki a polgári jogból és nem került be a Ptk-ba olyan nagytekintélyű jogtudós tiltakozása ellenére sem mint Nizsalovszky Endre. Az előszerződést is megkísérelte a jogalkotó valami mással helyettesíteni (kapacitáslekötési illetve kapacitás foglalási szerződés,) azonban a gyakorlatban ezek nem váltak be. Lényegében az ötvenes években mint a szocialista jogtól idegen és ezért a polgári jogból kiűzött

blanketta szerződések visszaállítását jelentette az általános szerződési feltételek jogi szabályozása is.

Az 1977-es módosítás igen széles területéről még egy kérdést érintenék. Az említett terület a Ptk. Bevezető rendelkezései között a 4. § (4) bekezdése. E szerint: "Ha ez a törvény szigorúbb követelményt nem támaszt, a polgári jogi viszonyokban úgy kell eljárni, ahogy az adott helyzetben általában elvárható." Ezzel a rendelkezéssel a jogalkotó egy általános magatartási mércét határozott meg és ettől kezdve ezt a formulát nem csak a polgári jogi felelősség kimentési formulájaként, hanem minden olyan helyzetben alkalmazni lehet és kell, amikor az adott relációban valakinek a magatartását kell megítélni. Ez lehet az együttműködés területe, de lehet a szerződéskötéskori gondosság és még utalhatnék több hasonló szituációra, amikor ez a tétel alkalmazásra kerülhet.

Még két átfogó módosítással szeretnék röviden foglalkozni. Ezt megelőzően azonban a következő megjegyzéseket kell tenni.

A két jelentősebb módosítás időpontja 1991 és 1993. Mind a két módosítás, az úgynevezett rendszerváltás utáni időre esik, amikor is a módosított Alkotmánynak megfelelően a magyar gazdaságirányítási rendszer illetve gazdálkodási struktúra és a tulajdoni berendezkedés alapjaiban megváltozott. A magántulajdon visszanyerte régi rangját és meghatározó szerepét és az egyes tulajdoni formák egyenrangúsága Alkotmányban megfogalmazott tétel lett. Ennek következtében a Ptk-ban szinte összeszámlálhatatlan módosítás történt. Ezek a módosítások két úton történtek. Egyrészt az Alkotmánybíróság a Ptk. több rendelkezéséről megállapította, hogy azok Alkotmányértőek és ezért azokat megsemmisítette, másrészt pedig különböző törvények a szükséges összhang biztosítása érdekében módosították a Polgári Törvénykönyvet.

Az említett két módosítás közül azonban csak az 1991. évi módosításnak volt kimondott célja azoknak a változásoknak az átvezetése, főleg a tulajdonjog területén, ami a politikai rendszerváltásból és az Alkotmány módosításból következett.

Az 1993. évi módosítások pedig a piacgazdaságra való áttérés érdekében szükséges változtatásokat végezték el. A két törvényből egyértelműen kirajzolódott a jogalkotásnak az a szándéka, hogy a jelenlegi viszonyok között nem az egységes új kódex megalkotását tűzi ki célul, hanem mindig egy-egy részt kísérel meg átalakítani, szükség szerint akár új intézmények beiktatásával is. Ez az úgynevezett holland módszer, amely kétségkívül pragmatikus megoldást ad, rendkívüli veszélye azonban, hogy az egyes részek közötti összhang biztosítása így sokkal nehezebb. Feltehető, többek között ennek tudható be, hogy a Ptk. rendelkezései között még mindig lehet olyanokat találni, amelyek a jelen viszonyai között alig értelmezhetők. Csak példaként utalok a munkavállaló által okozott kár megtérítésére vonatkozó szabályokra, ahol a törvény az eredeti szövegnek megfelelően még mindig eltérő rendelkezést tartalmaz magánmunkáltató esetében. Joggal meg lehet kérdezni, hogy mai viszonyaink között ki minősül magánmunkáltatónak. De ugyancsak lyukas a Ptk. a Tulajdonjogi részben, amikor a tulajdonformáról még annyit sem mond, mint az Alkotmány. Úgy gondolom, attól, hogy a korábbi tulajdonformák megszűntek még nem lehet a tulajdonforma fogalmát vagy legalább körülírását a kódexből mellőzni.

Ezek előrebocsátását követően röviden az említett két jelentősebb módosításról

Az 1991. évi XIV. törvénnyel történő módosításnál kiemelésre érdemes, hogy a Ptk. Bevezető rendelkezések körébe a társadalmi érdekek elsőbbségét meghatározó alapelv helyett a jóhiszeműség és tisztesség alapelve került.

Érdekes megfigyelni, hogy a Ptk. eredeti szövege is elismerte a jóhiszeműség elvét, azt azonban elsősorban a tulajdonjog területére korlátozta és nem emelte formálisan alapelvi rangra. Sőt, mint a szabadjogi ítélkezésnek teret engedő elvet kifejezetten a tőkések egymás elleni jogvitáinak nemkívánatos eszközeként aposztrofálta. Ugyanakkor még egyszer hangsúlyozni kell, hogy ennek ellenére a Ptk. eredeti szövege több esetben a jóhiszeműséget kifejezetten elismerte. A jóhiszeműség és tisztesség elve lényegében a német Treu und Glauben elvén alapszik. Ennek az elvnek az újbóli bevezetése feleleveníti mind azokat az elméleti kérdéseket, amelyek ezzel az elvvel kapcsolatban a korábbi magyar és külföldi jogirodalomban felvetődött.

A jóhiszeműség kérdése az elmúlt időszakban is széles körben használt terminológia volt, a gyakorlatban elég jól definiálható kategóriaként szerepelt.

Ugyanez nem mondható el a tisztesség kategóriájáról. Ennek a fogalomnak a tartalmi határai nem alakultak ki az elmúlt negyven év alatt. Azt hiszem, hogy a gyakorlatban kialakult bizonyos mércék és mértékek hasznosíthatók lesznek, de ettől függetlenül hosszú időre lesz szükség ahhoz, hogy ennek a fogalomnak az ismérvei megfelelő pontossággal körvonalazhatók legyenek. A szükségképpen érdekesség és a társadalmi érdek magasabb rendűségének a kiiktatásával az egyes magatartások társadalmi értékelése a korábbtól eltérő értékelést kíván. A társadalmi gazdasági viszonyok stabilizációjával alakulhat ki olyan alapvetően erkölcsi normarendszer, amelyet irányadónak lehet e vonatkozásban is tekinteni.

Az idevágó elég nagyszámú irodalomból e helyütt csak Kohlert idézzük, aki a hűséget és megbízhatóságot tekintette a jóhiszeműség és tisztesség alapjának. Hűséget az adott szó teljesítésében és megbízhatóságot a magatartásban.⁴

Ez a felfogás legalább is részben alapját és magyarázatát adja az ugyancsak Bevezető rendelkezések között található utaló magatartásokért való felelősség szabályának.

Az itt említett rendelkezéssel összefüggő az a módosítás is, amely a szerződési jogban a semmisséget megállapító 200. § (2) bekezdését szabályozta újra és semmisség következményét fűzi azokhoz a szerződésekhez, amelyek – többek mellett – a jóerkölcsbe ütköznek. Ugyanúgy, mint a jóhiszeműség és a tisztesség fogalmak tartalmi határait, a jóerkölcs tartalmi határait is a majdani bírói gyakorlatnak kell kidolgozni, amely – könnyen megjósolható – nem lesz rövid folyamat.

A további módosítások döntően a tulajdonjog területére estek és végeredményben valamennyi módosított rendelkezés azt a célt szolgálta, hogy az Alkotmánynak az egyes tulajdoni formák egyenjogúságát kimondó tételének szerezzenek érvényt a polgári jog területén.

Noha csak az átmeneti rendelkezések között kapott helyet, azt hiszem indokolt megemlíteni, hogy ez a módosító törvény volt az amely a korábbi alapvetően a népgazdasági terv szemszögéből értelmezett "népgazdaság" kifejezés helyett a "nemzetgazdaság" kifejezést vezette be.

A második módosítás is ugyanabba a korábbi elképzelésbe illeszthető, amely szerint a kodifikációt szakaszosan kell végrehajtani.

⁴ Treu und Glauben im Verkehr. Berlin 1893.

Az 1993. évi XCII. tv. főbb rendelkezései döntően három témakör köré csoportosíthatók.

1. Ez a törvény megváltoztatta a Ptk. Bevezető Rendelkezések körében a törvény célját körülíró 1. §-t akképpen, hogy a polgári jog tárgykörébe tartozó viszonyokat szabályozó egyéb jogszabályok tekintetében kötelezővé tette, hogy azokat a jogszabályokat is a Ptk. elveivel és rendelkezéseivel összhangban kell alkalmazni.

Ha figyelembe vesszük, hogy kb. 450-re tehető azoknak a jogszabályoknak a száma, amelyek valamilyen kérdésben hivatkozik a Ptk-ra, úgy gondolom ennek a módosításnak a jelentőségét ez az adat egymagában bizonyítja.

Ugyancsak ebbe a körben kell megemlíteni, hogy a jogviták elintézésének útján a módosítás a gazdálkodószervezetek számára megnyitja a választottbíráskodás intézményét.

A gyakorlat részéről érkező vélemények szerint ez komoly alternatívát jelent az eddig általános és kizárólagos bírói úttal szemben. Nem hiszem, hogy ez túlzottan szerencsés lenne. Ettől függetlenül ez tény és a gyakorlat oldaláról indokolt igény is. Ha figyelembe vesszük, hogy jelenleg a rendes bíróságok előtt egy jogvitát lezárni, az minimálisan két ha nem több év, akkor azt lehet mondani, hogy komoly jövője van a választott bíráskodás intézményének.

A változások másik nagy területe a civilszervezetekre vonatkozó alapvető szabályok kiépítése. A módosítás több új nonprofit szervezet szabályait alkotta meg és helyezte el a jogi személyek körében. Ezzel a rendelkezéssel az Ptk-ban az egyes jogi személyek felsorolása 11-re emelkedett, ami elég nagy szám ha figyelembe vesszük, hogy a jogi személyű gazdasági társaságok ebből – noha négy ismert formája van – csak egy helyet foglal el. Alapvetően nem is az a gond, hogy a felsorolás hány tagú, hanem sokkal inkább az, hogy ezen jogi személyek vonatkozásán több esetben szükség lenne részletesebb szabályokra, de azok hiányoznak. Tudom, hogy ezek a hiányzó szabályok alapvetően nem polgári jogi jellegűek.

Számot kell vetni a ténnyel, hogy az utóbbi időben igen sok olyan új törvényt alkotott az Országgyűlés, amelyek nem sorolhatók a polgári jogba, de azzal több ponton találkoznak. Ugyanakkor ezek a törvények más jogágak hatókörén is kívül esnek, így rendszerint kimaradnak a jogi oktatásból is. Csak példaként utalok a kárpótlási, az időlegesen vagy tartósan állami tulajdonban levő illetve maradó vagyron kezeléséről a külföldi befektetők védelméről, az egyéni vállalkozásról szóló törvényekre és még a sort azt hiszem tovább lehetne folytatni.

Az 1993-as módosítás harmadik nagy területe a szerződési jog volt. E vonatkozásban két körülményt kell kiemelni.

Az egyik, hogy a jogalkotó igyekezett a szerződési szabadság elvét teljes mértékben visszaállítani. Ennek szellemében eltörlésre kerültek azok a rendelkezések, amelyek a szerződés tartalmára nézve kötelező előírásokat tartalmaztak. Itt elsősorban meghatározott szerződések tekintetében a kötelező kötbérikötés eltörlésére gondolunk. Ehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy még mindig több olyan eset van a Ptk-ban, amikor a szerződés tartalmába a felek akarata ellenére vagy legalább is egyik fél akarata ellenére bele lehet nyúlni. Ebből a szempontból nem sorolom ide azokat az eseteket, amikor a bíró módosíthatja a felek közötti szerződést. Ide sorolom viszont a Ptk. jelenleg is hatályos 226. §-nak azt a rendelkezését, amely lehetőséget ad arra, hogy a jogszabály a szerződés egyes elemeit meghatározhatja. Még komolyabb problémának látom, hogy adott jogszabály a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát is

megváltoztathatja. Kétségtelen, hogy ezt csak kivételes jelleggel enged meg a törvény, ennek ellenére mégis csak közvetlen beavatkozási lehetőséget biztosít az állam számára.

Noha ugyanúgy a tágon értelmezett szerződési szabadság elvének a korlátozását jelenti, mégis sokkal kézzel foghatóbb indokai vannak annak, hogy meghatározott termékek tekintetében jogszabály írja elő a kötelező jótállás vállalását és meghatározza annak lényeges elemeit.

A szerződési jogon belül a módosítás másik köre az úgynevezett 7-es rendelet hatályon kívül helyezésével van összhangban. Az említett jogszabály hatályon kívül helyezésével a joganyagot két részre bontották. A terjedelmében kevesebb, de súlyában meghatározó rendelkezéseket be kellett építeni a Ptk-ba, még a többi részt pedig hatályon kívül kellett helyezni.

Ezzel többé kevésbé lezártnak tekinthető az a folyamat, amely a korábban egymás mellett futó két terület közötti különbséget az optimálisra kívánja csökkenteni.

Mielőtt a fejlődés várható irányairól szólnék, egy általános megjegyzést szeretnék tenni az elmúlt 35 év történetéhez.

Ha áttekintjük az egyes nagyobb módosítások köré csoportosítható jogirodalmi állásfoglalásokat, azokban szinte kivétel nélkül hangsúlyozottan szerepelt, hogy a változtatásokra azért volt szükség, mert azok a szocialista gazdasági társadalmi rendszer fejlődését mozdítják elő.

Ma már tudjuk, hogy az úgynevezett szocialista gazdasági társadalmi rendszer nem az az irány, amely felé haladni kell.

Ennek ellenére úgy vélem nyugodtan mondhatom, hogy a jelszóval elletétesen a jogfejlődés irányának meghatározásában szerepet vállaltók mindig megtalálták azt a józan kompromisszumot, talán úgy is lehetne fogalmazni, hogy mindig el tudták hitetni a politikai hatalmat kezükben tartókkal, hogy a változások a politikai cél irányába hatnak, közben pedig polgári jogunk megőrizte haladó hagyományait és valóban a fejlődést és az előrehaladást szolgálta.

A fejlődés várható irányával és feladatával kapcsolatban két kérdést szeretnék érinteni.

Az egyik kérdés, ami már az előbbieken ha érintőlegesen is de szóba került, hogy szükség van-e átfogó kodifikációra vagy a jelenlegi Ptk. szisztematikus módosításával az előttünk álló feladatok megvalósíthatók.

Azon azt hiszem aligha lehet vitatkozni, hogy kodifikációra szükség van, az is azonban elég nyilvánvalónak tűnik, hogy két körülmény ennek az időpontját alapvetően meghatározza. Az egyik az alkotmányozás kérdése. Mind addig amíg az új alkotmány, vagy a jelenleginek a módosított változata nem készül el, átfogó kodifikációra nem igen lehet gondolni. A másik körülmény az Európai Közösséghez történő esetleges csatlakozásunk kérdése. Ez a célba vett csatlakozás ugyanis a jogrendszerünk átforgalmazását is igényli és eléggé természetesnek tűnik, hogy a belső jogunkat így a polgári jogot a Közösség jogához kell igazítani.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy egy átfogó egységes új törvénykönyv megalkotása legalább is éveket igényelne, akkor el kell fogadni azt a jelenlegi gyakorlatot, hogy bizonyos részterületeket kell átfogóan újra szabályozni és felvállalni az ezzel kétségtelenül együttjáró hátrányokat. Ez a megoldás talán azzal az előnnyel jár, hogy így mód nyílik bizonyos megoldások kipróbálására mint pl. most az ingó

dologra alapított kézizálog esetében és egy későbbi időpontban történő átfogó új szabályozás esetén megfelelő gyakorlati tapasztalat áll rendelkezésre.

A Másik kérdéskör amit úgy vélem nem lehet megkerülni, ez tulajdonképpen a polgári jog tartalmi határainak a kérdése. Amikor a Gazdasági társaságokról rendelkező törvény megszületett rögtön jelentkezett az igény a régi kereskedelmi jog újra élesztésére.

Véleményem szerint a kereskedelmi jog visszaállításában talán erősebb a nosztalgia, mint a gazdasági realitás. Többen leírták már és gyakorlatilag közhelynek számít, hogy a kereskedelmi jog kialakulása egy sajátos történelmi körülmény közepette történt. Mégpedig akkor, amikor nem volt magánjogi törvénykönyv, és a korai kapitalizmus kialakulása valaminő biztos, írott jogi normákat kívánt meg. Ma van – azt hiszem nyugodtan mondható –, európai normák szerint is megfelelő Polgári Törvénykönyvünk, tehát ilyen szükséglet nem jelentkezik. Nem tartanám szerencsésnek, ha az úgynevezett kereskedelmi ügyleteket kivennénk a polgári jogból, mert ezáltal szükségképpen a polgári jog bizonyos megkettőzése menne végbe. Nem hiszem, pl.hogy az úgynevezett értékpapírt jogot mellőzni lehetne a polgári jogból.

A polgári jog elmúlt 35 évének története többek között az egység megőrzésének is a történetét jelentette. Nem tartanám szerencsésnek, ha most egy ellentétes irányú folyamat valósulna meg. Kétségtől van szerződések, amelyek esetében joggal megfontolásra lehet ajánlani, hogy mi legyen a szabályozás kiinduló modellje, és számomra az is elfogadható, hogy ne minden szerződésnél az állampolgárok egymás közötti piaci kapcsolataiból induljunk ki, de ezek még nem indokolnak valaminő kettéválást.

LAJOS BESENYEI

DIE ENTWICKLUNGSRICHTUNGEN UNSERES BÜRGERLICHEN RECHTES IN ERSTER LINIE IM SPIEGEL DER KODIFIKATION

(Zusammenfassung)

Der Ausgangspunkt ist das im Jahre 1959 von der Nationalversammlung zugelassenes, und am ersten Mai 1960 in Kraft gesetztes erstes ungarisches bürgerliches Gesetzbuch.

Unbestreitbarer historischer Vorzug des bürgerlichen Gesetzbuches ist, daß es die Einheit des Zivilrechtes bewahrt hat. Das ist immer noch wahr, obwohl es heute schon immer offensichtlicher wird, daß die Kodifikatoren an zahlreichen Stellen Kompromiß eingehen mußten, in erster Linie bei der Regelung der Beziehungen mit Warencharakter unter den sogenannten sozialistischen Organisationen.

Es kam dazu, daß neben dem Bürgerlichen Gesetzbuch sich eine überwiegend in Rechtsquellen niedriges Niveau auftretendes Rechtsmaterial entwickelt hat, welches